
**ЗНАМЕНІТІ ПОДІЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**ІГОР КОЛЯДА
ВОЛОДИМИР МИЛЬКО**

**УКРАЇНА
В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ
ВІЙНІ**

Харків
«Фоліо»
2021

НАПЕРЕДОДНІ КОНФЛІКТУ, ПЛАНИ ВОЮЮЧИХ КРАЇН

«Бійня народів», «кривавий катаклізм», «переломна подія», «криза світової цивілізації», «безпрецедентне кровопролиття» — усе це про події 1914—1918 рр., коли майже 40 держав та понад 70 мільйонів людей зустрілися на полях боїв. За приблизними підрахунками у Першій світовій війні загинуло близько 10 млн осіб, не кажучи вже про інші наслідки соціального та економічного характеру. Крім того, обставини і події, які породила Перша світова, уможливили Другу світову війну та ще більші жертви.

На сьогоднішній день відсутня відповідь на питання, чи можна було уникнути першого в історії людства глобального збройного конфлікту. Очевидність та глибинність його причин дозволяє сумніватися у можливості відвернення загрози війни навіть за кілька років до її початку. Повсюдна мілітаризація, створення таємних військово-політичних блоків (Троїстого Союзу та Антанти), наростання інтенсивності локальних збройних конфліктів, міждержавне суперництво за ринки збуту і колонії, відсутність стійкого балансу сил в Європі, а відтак і у всьому світі, невирішеність питання про статус великих, бездержавних націй (серед них

і український народ) та їхня назріваюча готовність боротися за державність збройним шляхом на фоні популяризації державного войовничого патріотизму — все це в сукупності уможливило початок Першої світової війни. Наприкінці XIX — на початку XX ст. чи не найбільш дієвою формою задоволення територіальних апетитів та міждержавних конфліктів стала збройна боротьба (італо-єфіопська війна 1895—1896 рр., англо-бурська війна 1899—1902 рр., російсько-японська війна 1904—1905 рр., італо-турецька війна 1911—1912 рр., балканські війни 1912—1913 рр.). Не до кінця усвідомлюючи ймовірність і наслідки війни планетарного масштабу, безпрецедентного до цього часу явища, великі держави не дуже побоювалися такого варіанту розвитку подій. Кожна із них за рахунок перемоги прагнула вирішити свої зовнішньо- та внутрішньополітичні завдання.

Напередодні Першої світової війни українські землі входили до складу двох держав — Російської імперії та Австро-Угорщини. У складі першої перебували дев'ять губерній, які охоплювали Правобережжя (Волинська, Подільська, Київська), Лівобережжя (Полтавська, Чернігівська), Слобожанщину (Харківська), Крим та південно-східні землі (Таврійська, Херсонська, Катеринославська), а також окремі частини Бессарабської (Аккерманський, Ізмаїльський та Хотинський повіти), Курської (Путивльський повіт), Мінської (частина Пінського повіту), Облaсті Війська Донського (частина Таганрозького повіту). Натомість західноукраїнські землі (Галичина, Буковина і Закарпаття) були частиною Австро-Угорщини. Трагізм подій Першої світової війни полягав у тому,

що ці поліетнічні імперії входили до протиборчих блоків — Антанти (основні союзники: Велика Британія та Франція) й Троїстого Союзу (разом із Німеччиною й Османською імперією) відповідно. Відтак, українці були змушені воювати один проти одного у складі російської та австро-угорської армій за чужі інтереси.

Геополітична важливість українських земель визначалася їхнім географічним розташуванням, демографічними показниками та величезними природними ресурсами. На початку ХХ ст. на територіях, які входили до складу Російської імперії, проживало близько 33 млн українців, Австро-Угорщини — майже 6,5 млн. Це був серйозний мобілізаційний потенціал. Зокрема, за період 1914—1917 рр. лави армії Російської імперії поповнили 4,5 млн українців, що становило майже третину від її загальної чисельності. За приблизними підрахунками Австро-Угорщина мобілізувала близько 300 тис. українців.

Не менше значення мав економічний потенціал, особливо українських губерній, що входили до складу Російської імперії. У 1909—1913-их рр. вони щорічно давали понад 1 млрд пудів (більше 16 млн т) хлібного збору. За показниками врожаю пшениці українські землі поступалися лише значно більшим за розмірами та населенням США, Індії і російським регіонам. За обсягами збору жита їх випереджали лише ті ж російські регіони та Німеччина, а вівса — російські регіони, Канада та США. Беззаперечне світове лідерство мали українські землі за обсягами вирощеного ячменю. Крім того, для імперії ключове значення мав розвиток гірничої промисловості. У 1913 р. видобуток кам'яного вугілля і антрациту

сягнув рекордних 1,5 млрд пудів (24 млн т), а виробництво чавуну — майже 190 млн пудів (більше 3 млн т) або більше 73% виробленого у всій Російській імперії.

Це були величезні ресурси, які мали неабияке значення для сил, що воювали в цьому регіоні. Насамперед мова йде про держави, які прагнули встановити над ними контроль — Австро-Угорщину та Німеччину. У Чорному морі зіткнулися інтереси Османської та Російської імперії. Остання прагнула скористатися війною для приєднання східних земель Австро-Угорщини, насамперед Галичини та Буковини. У сукупності, не кажучи про плани інших, більш віддалених держав, це формувало складне переплетіння інтересів і перетворило українські землі на арену бойових дій та ласий об'єкт загарбницьких зазіхань.

Відверто експансіоністські плани декларувала Російська імперія. Під виглядом боротьби за права слов'янських народів вона претендувала на Галичину, Буковину та Карпати (ця частина в офіційному дискурсі фігурувала як «Карпатська» або «Угорська Русь»). Із початку ХХ ст. у публіцистиці активно розповідалося про «єврейський, польський та українофільський гніт» над міфічним тутешнім «руським народом» у цих регіонах. А після початку війни ця панславістська позиція доповнилася «збиральницькою» і про-світницькою місіями. В окремому маніфесті до населення Галичини робився акцент на звільненні від «іноземного ярма» та традиційно згадувалася «єдина, велика, неподільна Росія».

Не менш важливим для Російської імперії було вирішення питання про вихід до Середземного моря, що дисону-

вало із планами не лише власне сусідньої Османської імперії, а й навіть союзницьких Великої Британії та Франції. На початку XX ст. у резонансній статті «Велика Росія» відомий ліберальний діяч Петро Струве відкрито декларував необхідність спрямування зусиль для встановлення контролю над усім басейном Чорного моря та навколишніми землями. Основою незаперечного господарчого і економічного панування повинен стати базис: люди, кам'яне вугілля, залізо тощо.

Плани ж Австро-Угорщини щодо українських земель значною мірою перебували у фарватері їхнього більш потужного союзника — Німеччини, яка ще з кінця XIX ст. звертала увагу на ці території. Одним із найсприятливіших для неї варіантів розвитку подій було розчленування Російської імперії. При цьому українські землі мали стати своєрідним плацдармом для подальшого руху на схід. Їхній соціально-економічний потенціал формував вигодоносний статус як розвинутої колонії, джерело сільськогосподарської продукції та природних копалин. Частина німецької інтелігенції та особливо промисловці вбачали у цьому спосіб вирішити власні проблеми, як-то: посилити незалежність від закордонних товарів, прискорити індустріалізацію та значення міст, більш ефективно протидіяти негативним наслідкам зменшення народжуваності, скоротити еміграцію і полегшити житлову проблему.

Водночас автор анонімної і популярної серед пангерманістів брошури «Велика Німеччина і Серединна Європа» наголошував на необхідності відродження української державності та її входження до складу майбутньої «Великої

Німеччини» разом із низкою інших країн, наприклад, частиною Австро-Угорщини, Польщею, Прибалтикою, слов'янськими землями Балкан. Існували й інші концепції, однак у будь-якому випадку домінуючим було бачення необхідності відділення українських земель від Російської імперії. За рахунок своїх природних багатств, торгівлі, промисловості і сільського господарства це мало завдати державі Романових «смертельного удару», відмежувати її від іншої частини Європи, закрити доступ до Чорного моря, стабілізувати ситуацію на Балканах. Уже під час Першої світової війни, наприкінці 1915 р., в одному із документів Генерального штабу Німеччини констатувалося, що Російська імперія у тогочасному вигляді могла існувати лише завдяки Україні. Думки щодо необхідності тієї чи іншої підтримки української державності лунали й від окремих офіційних осіб, наприклад, колишнього німецького консула у Варшаві барона фон Рехенберга. На його думку, найбільш підходящою формою правління для майбутньої держави була монархія. Однак при цьому необхідно докласти великих зусиль для організації антиросійського повстання, перш за все, за рахунок використання націоналістичного потенціалу Галичини. Такі погляди були близькими для представників ідеї так званої «Серединної Європи», у якій знайшлося б місце неросійським народам, у тому числі й українському. Водночас незначна частина консервативних кіл Німеччини виступала за неподільність Російської імперії, доцільність збереження із нею добросусідських відносин.

Самостійну гегемоніальну роль, щоправда, без особливого успіху, намагалася грати Австро-Угорщина. Її терито-

ріальні апетити стосувалися насамперед колишніх земель Речі Посполитої — Волині та Поділля. Щодо відношення до іншої частини українських земель, проголошувалася підтримка курсу на від'єднання від Російської імперії і створення окремої держави. У ноті Міністерства закордонних справ до послів у Константинополі та Берліні за листопад 1914 р. йшлося про намір «глибокого послаблення Росії». Одним із головних методів досягнення цієї мети мало стати створення незалежної Української держави, що завдало б суттєвої шкоди тогочасному пануванню Російської імперії на Чорному морі або навіть цілком знищило його. Звичайно, офіційні кола розраховували, що у політичному відношенні незалежна Україна у військовому та економічному відношеннях була б найтісніше пов'язана із Австро-Угорщиною. Це мало стати запорукою безпеки та домінування на турецькому напрямку. Така концепція знайшла найбільш детальне обґрунтування у поглядах австрійського консула у Львові Емануїла Урбаса, який навіть писав про створення «України аж до Дону» як цілком реальний варіант розвитку подій.

Опосередковану увагу, звісно, не таку детальну і відверто експансіоністську порівняно із перерахованими державами, звертали на українські землі й західноєвропейські країни. Для британського уряду було важливим загальне національне самовизначення малих недержавних народів. Подібна обережність, виходячи із намірів дотримання сприятливих союзницьких відносин, була властива і для офіційного Парижу. Більш конкретну позицію займали окремі наукові кола (Р. Сітон-Вотсон, І. Пувро, А. Сімон), серед яких поступово

поширювалося бачення необхідності створення у майбутньому кількох незалежних держав, наприклад, України, Польщі, Литви та ін. Ці, де-факто, приватні особи відверто говорили про шкідливість русифікації Наддніпрянщини та дискримінаційної політики по відношенню до українського народу. На жаль, подальші події, пов'язані з підписанням Берестейського мирного договору між Українською Народною Республікою та центральними державами, закріпили у цьому регіоні підтримку країнами Антанти незалежності Польщі, однак аж ніяк не України. У поєднанні з більшовицькою агресією це стало вирішальним фактором втрати шансу на збереження державності.

БОЙОВІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Наприкінці липня 1914 р. події розвивалися із надзвичайною стрімкістю. Спочатку 23 липня Австро-Угорщина оголосила ультиматум Сербії. Вже наступного дня у Російській імперії приймається попереднє рішення про проведення часткової мобілізації (зокрема у Київському та Одеському військових округах). 25 липня, після отримання сербської відповіді, часткову мобілізацію проводить Австро-Угорщина. На наступний день аналогічними діями відповідає Російська імперія. Врешті-решт, 28 липня Австро-Угорщина оголошує війну Сербії, що вважається безпосереднім початком Першої світової війни. У наступні кілька днів у неї втягуються ключові світові держави: Німеччина, Російська імперія, Франція та Велика Британія.

На Східноєвропейському фронті, частиною якого й були українські землі, бойові дії першого етапу війни розгорталися між арміями Австро-Угорщини та Російської імперії. Для Німеччини, союзника Австро-Угорщини, на той час пріоритетним був західний напрямок. Тут вона планувала отримати стрімку перемогу і лише тоді розвернути головну атаку проти Російської імперії.

ЗМІСТ

Напередодні конфлікту, плани воюючих країн	3
Бойові дії на території України	11
Українські січові стрільці	31
Російська окупація Галичини та Буковини	39
Спецслужби, розвідка і шпигуноманія в суспільстві	53
Соціально-економічна криза у тилу	77
Український національний рух	90
Ставлення населення українських губерній до війни	104
Завершальний етап війни	119